

Tanulmányok

BENYIK GYÖRGY

ÉRTÉKRENDSZER A HEGYRŐL¹

A TÍZPARANC SOLAT HATÁSTÖRTÉNETE (KIV 20,1–19)

A zsidó-keresztény kultúrkörben talán a legismertebb értékösszefoglaló a tízparancsolat.² Olyannyira, hogy a mai közbeszédben – igen pontatlanul – úgy emlegetik, mint a keresztény erkölcsi értékrend alapját, és sokak számára nem

-
- 1 Az itt közölt szöveg egy nagyobb tanulmány (előadás) része. Elhangzott Kolozsváron, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen 2005 novemberében szervezett „Tízparancsolat-konferencián”.
- 2 A téma irodalma igen gazdag, vele kapcsolatos bibliográfiai összefoglalót ld. Dohmen, Ch.: Exodus 19-40 Herders Theologischer Kommentar zum AT. Freiburg-Basel-Wien, 2004. Herder 82-84.old. Ebben az áttekintésben az idézett szerzőkön kívül erre az összefoglalóra támaszkodunk. Im. 82-137.old. Ajánlatos még áttekinteni a következő tanulmányokat. Ben-Chorin, S.: Die Tafeln des Bundes. Das Zehnwort vom Sinai (1979). Botterweck, G. J.: Form- und überlieferungsgeschichtliche Studie zum Dekalog: Conciliurn 1 (1965) 392-401. Gese, H.: Der Dekalog als Ganzheit betrachtet (1967) - ua.: Vom Sinai zum Zion. Alttestamentliche Beiträge zur biblischen Theologie (1974) 63–80; Hossfeld, F.-L.: Der Dekalog. Seine späten Fassungen, die originale Komposition und seine Vorstufen (1982). Jepsen, A.: Beiträge zur Auslegung und Geschichte des Dekalogs (1967) - ua.: Der Herr ist Gott. Aufsätze zur Wissenschaft vom Alten Testament (1978) 76–95; Lochman, M.: Wegweisung der Freiheit. Abriß der Ethik in der Perspektive des Dekalogs (1979); Lohfink, N.: Die These vom »deuteronomischen« Dekaloganfäng – ein fragwürdiges Ergebnis atomistischer Sprachstatistik, in: Studien zum Pentateuch, Festschr W. Kornfeld (1977) 99–109. Nielsen, E.: Die zehn Gebote. Eine traditionsgeschichtliche Skizze (1965). Perlitt, L. Bundestheologie im Alten Testament (1969); - ua: Dekalogl. Altes Testament: TRE 8 (1981) 408–413; Philipps, A.: Ancient Israel's Criminal Law. A New Approach to the Decalogue (1970); Reicke, B.: Die Zehn Worte in Geschichte und Gegenwart. Zählung und Bedeutung der Gebote in den verschiedenen Konfessionen. Tübingen, (1973); Graf Reventlow, H.: Gebot und Predigt im Dekalog (1962). Schmidt, W.H.: Überlieferungsgeschichtliche Erwägungen zur Komposition des Dekalogs: VT Suppl 22 (1972) 201–720. Schreiner, J.: Die Zehn Gebote im Leben des Gottesvolkes (1966). Schüngel-Straumann, H.: Der Dekalog – Gottes Gebote? (1973); Smend R.–Luz, U.: Gesetz (1981); Stamm, J. J.: Dreißig Jahre Dekalogforschung: ThR 27 (1961) 189–239.281–305; ders., Der Dekalog im Lichte der neueren Forschung (21 962); ders. – Andrew, M. E.: The Ten Commandments in Recent Research (1967); Zenger, E.: Eine Wende in der Dekalogforschung? Ein Bericht: ThRv 64 (1968) 189–198.

nyilvánvaló, hogy szövege az ószövetségi Szentírásban található meg. A közfelfogásban az sem világos, hogyan viszonyul a tízparancsolat a zsidó erkölcsi előírások összességéhez. Az olvasottabb keresztény hívők sem sokat tudnak arról, mi volt Jézus véleménye a tízparancsolatról, és azt „hol fogalmazta meg”. Az pedig ugyancsak keveseknek tűnik fel, hogy a katolikus hittankönyvekben oktatott tízparancsolat szövege nem pontos másolata a Kiv 20- és MTörv 5-beli szövegnek. Ennek ellenére, a tízparancsolat a kinyilatkoztatott jelleg és ösiség folytán kétségtelenül általános tiszteletnek örvend ma is – mint alapvető természetjogi szöveg, vagy esetleg a *lex divina* része, summázata. Ebben a rövid áttekintésben meg kívánjuk vizsgálni a tízparancsolat helyét a Tórában, eltérő szövegváltozatait és a kihirdetés módját. A tízparancsolat „műfajának” megvilágítása érdekében összevetjük szövegét más jogi szövegekkel, megvizsgáljuk eltérő értelmezését és tekintélyének változását, hatását, végül rövid kitekintést teszünk a tízparancsolat zsidó és keresztény hatástörténetére.

A tízparancsolat helye a Tórában

A Kivonulás könyve tanúsága szerint Izrael vándorlásának történetében kiemelt helye van a Sínai-epizódnak. A Kivonulás könyve 13–19. fejezeteiben a vándorlás útvonalának leírása tizenkét szakaszra tagolódik, a hetedik „állomás” után következik Jáhve hegyének a leírása, és a végén a 12. „állomás”: Jáhve országának küszöbe, amikor Mózes a Sínai-hegyen (Kiv 19,1–25, valamint 20,18–21) találkozik az Úrral. Maga a tízparancsolat leírása az elbeszélő szakaszok után található, és a törvénykezési szakaszokat nyitja meg, a forráskutatás szempontjából pedig az elohista forráshoz tartozik, és a Kiv 20,1–19-ben található.³ Ismétlését a MTörv 5,6–21-ben olvashatjuk.⁴ Érdemes emlékeztetnünk arra, hogy e „törvény”(?)-szakasz legtöbb egyházban ismert változata eltérő számozást mutat – így az anglikán, a görög a református és a katolikus hagyományban. A szakasz jelentőségét kiemeli, hogy a parancsok kihirdetését megelőzi Jáhve „bemutatkozása”, vagy más néven Jáhve nevének kinyilvánítása (Kiv 3,13–15), valamint a szolgaságból való kivezetés parancsa.

A Kivonulás könyvének főszereplője (Isten után) Mózes, akit a legkorábbi etikai normákat népszerűsítő személyiségek között tartunk számon. Alakja szinte „isteninek” tűnik a Biblia olvasatai szerint⁵, igaz, minősítése is az Isten-kapcsolat

3 A szöveg olyan jelenetben szerepel, amelyben a nép nem leírja, hanem hallgatja a 10 parancsolatot, Mózes a hegyen, a nép pedig a „Sínai” lábánál. (vö.: Kiv 19,21–24 és 20,18–21.)

4 Az elbeszélés szerint a Jordánnál hirdeti ki Mózes a 10 parancsolatot a Piszga-hegy lábánál (vö. MTörv 4,49), majd két kötéllárra írja a Mindenható és átadja Mózesnek (MTörv 5,22).

5 Seters, J. von: *The Life of Moses: The Yahwist as Historian in Exodus – Numbers*; Westminster/John Knox Press, 1994. Schmid, H.: *Die Gestalt des Moses*, 1986. Weimar, P. *Die Berufung des Moses*, Freiburg 1980.

révén történik. Kiválóságának jele, hogy Isten vele „szemtől szemben” beszélt (Szám 12,8 sk). Jáhve neki nyilatkoztatta ki a nevét⁶ (Kiv 3,14 és 6,3), és ez a szöveg igen sajátos helyet foglal el a Kivonulás könyvében. Kiemelt szerepe volt Mózesnek az Istennel való szövetségkötésben, és a szövetség könyvének ünnepléses elfogadtatása a Sínai-hegynél szintén az ő munkája. Ennek a szövetségnek a része, a legkorábbi értékdefiníció anyaga, éppen a „tíz parancs” vagy „tíz ige” volt.⁷ Sietek megjegyezni, hogy a „tíz ige” elnevezés (δεκα λογος), amely meghatározza a keresztény beszédmódot erről a szakasról (Kiv 34,28), a szakasz keresztény használójára, az alexandriai Kelemenre, illetve a lyoni Ireneuszra megy vissza.⁸ Az ehhez kapcsolódó törvényanyag, a szövetség könyve (Kiv 20,22–23) viszont későbbi kiegészítés a Kivonulás könyvében. Ugyanúgy a kultikus dekalógus is kiegészítésnek tűnik (Kiv 34,10–26), vagy a szentség törvénye (Lev 17–26. fejezetek) is ilyen hozzátoldott egység. Erről a kiegészítésről tanúskodnak Kiv 22,18. 19. és 23,1 szakaszok is.⁹ Csak a Kiv 20,22–23,33 helyezi a „tíz parancsot” a szövetségi törvény keretébe. A Kiv 24,3–8-ban nemcsak a „tíz parancs” kihirdetéséről, hanem az egész szövetségtörvény ünnepléses kinyilvánításáról is szó van.

A parancsok átadásának módja

A parancsok két táblára való felírását és átadását Mózesnek a Kiv 31,18 említi, de csak a Kiv 34,28 említi, hogy *tíz* ígéről van szó. Azt sem közvetlenül a tízparancsolat szövegében találjuk, hogy a Sínai-hegyen adta át Isten Mózesnek ezeket a törvényeket, hanem csak későbbi helyen. A Kiv 34,32-ben más rendelkezéseket is olvashattunk a tízparancs után. Mindebből az látszik, hogy az elbeszélő inkább visszatekint a Sínai-ra, mint ahogyan a Deuteronomium törvénykezése is ilyen jellegű. Feltehetően a tízparancsolat régebbi szövege az, amely a MTörv 5-ből származik, ahol Mózes emlékeztet arra, hogy ő a közvetítő Isten és a nép között (MTörv 5,5). Ez az átadási szituáció engedi meg Mózesnek, hogy nem hogy csak elmondja, de magyarázza is a parancsokat. Érdekes módon a Kiv 20,1 nem közli, hogy Mózes a tízparancsolatot táblákra rögzítve, írott formában átadta volna a népnek. A MTörv 5,5 fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a parancsokat Mózes *közvetíti*, és Isten *nem beszél* közvetlenül a néphez. Csak a MTörv 5,22 közli azt, hogy Isten felírta a szavakat két kőtáblára és átadta Mózesnek. Érdekes módon ez a tudósítás rögzült a későbbi képi hagyományban is.

6 Skinner, J.: The Divine Names in the Book of Genesis. p. 171.

7 Mendenhall, Law and Covenant in Israel and Ancient Near East (1959) IBD I. p. 714

8 A katolikus és az evangélikus felosztás megegyezik egymással, illetve az ortodox és kálvinista és anglikán hagyomány egyezik meg egymással. A zsidó felosztás mindkettőtől eltér.

9 Alt, A.: Die Ursprünge des israelitischen Rechts. ? (1934) p. 24.

Az ősi zsidó jogi formák

Az izraelita jogi hagyomány különböző irodalmi formákban maradt ránk. A két legjellemzőbb irodalmi formának Alt¹⁰ vizsgálatai óta az apodiktikus és kazuisztikus jogi formákat tartjuk. Általános szakvélemény szerint a kazuisztikus törvény-leírás későbbi, mint az apodiktikus, a „tíz íge” viszont az apodiktikus törvényformához áll közelebb.¹¹ Az apodiktikus törvények általában egyszerű tilalmakat tartalmaznak, amelyek azonban átokkal és halálbüntetéssel vannak összekötve. Hiányzik a tényállás pontos meghatározása, az enyhítő és a súlyosbító körülmények vagy a kivételek felsorolása. Formailag rövidek, ritmikusak.¹²

Az apodiktikus és/vagy kazuisztikus jog vitájában új irányt mutatott E. Gerstenberg, aki dolgozatában¹³ kimutatta, hogy az Alt-féle felosztás túlságosan egyszerűsítő, és az apodiktikus jogi formulák sem olyan egységesek, mint azt Alt elképzelte. Alapvető változás, hogy az ősi jogot általában az egyszerű tiltással hozta kapcsolatba, és nem kultikus, hanem etnikai eredetűnek tartotta. Ez lett a modellje a későbbi kultikus és kazuisztikus jognak is. Anthony Phillips a „tíz ígét” Izrael büntetőjogi összegzésének tartja¹⁴, és jöllehet a leírás nem tartalmaz szankciókat, máshol ezeket a témákat szankcionálják a Bibliában.

A tízparancsolat és a szövetségkötés kapcsolata

A tízparancsolat előírásai a szövetségkötéshez kapcsolódnak, más, korábban már említett jogi anyaggal együtt.¹⁵ De ez az anyag nem ősi, érintetlen formájában került a Kivonulás könyve végleges szövegébe. A Sínai események a Kr. e. 1250-es évekre tehetőek, de a lejegyzés a kánaáni tartózkodás idejére datálódik, a szövegek sok vonatkozásban a bírák és a királyok, de elsősorban Dávid és Salamon korát idézik,¹⁶ ez pedig a Kr. e. 900-as éveknek felel meg.¹⁷ Az 1–4. parancs jelentős betoldásokkal maradt ránk. A 6–9. parancsok őrizték meg legin-

10 Alt, A.: *Kleine Schriften I.* München, 1953. 341-344.old.

11 A megkülönböztetés Alt-ra megy vissza ld. Im. Azonban manapság már a jogi szövegek vizsgálata tovább ment és a két formával nem lehet leírni Izrael törvénykezési formuláit. Sőt a 10 parancs mai szövege, talán a betoldások miatt nem tekinthető tisztán apodiktikus törvénykezés példájának.

12 Rózsa H.: *Az Ószövetség keletkezése.* SZIT, Bp. 1986. 2. kiadás, I. k. 175.

13 Gerstenberg, E.: *Wesen und Herkunft des apodiktischen Rechts.* (WMANT 20) Neukirchen Vluyn, 1965.

14 Phillips, A.: *Ancient Israel's Criminal Law.* Oxford, 1970.

15 Deuser H.: *Die Zehn Gebote,* Ditzingen, 2002 (Reclam)

16 Goethe azt állítja, hogy az ősförmája a Tíz parancsnak már a kivonuláskor megszületett.

17 Rad, von G. és Kessel, W. a parancsok megszületését a 12 törzs szövetségéhez köti. Eichrodt, W. úgy véli, hogy a parancsok valahogyan összefüggenek Mózes Epifániájával.

kább az apodiktikus ősfarmákat, rövidék, ritmikusak, de hiányzik belőlük a büntetés, a szankció. A szankció hiánya kisebb megszorításokkal elmondható a többi parancsról is. Az nyilvánvaló, hogy alapvető értékeket őriznek, de ha igazán pontosak akarunk lenni, be kell vallani, hogy jogi formulái eltérnek az izraelita jogban megszokott két alapformától, az apodiktikus és a kazuisztikus jogi definícióktól is.¹⁸

A kiválasztás és szövetségkötés gondolatát a választott nép a pusztai vándorlásból vitte magával Kánaánba; a meglehetősen vegyes etnikumú hébereknek (apiruknak) Istennel kötött szövetsége csak akkor elképzelhető, amikor még közel van a Sás-tengeren (Vörös-tengeren) való átvonulás isteni szabadító élménye, a „főcsoda”. J. Bright¹⁹ szerint ekkor kölcsönözte Mózes a maga korában ismert hettita hűbéri szerződések formáját²⁰ a tízparancsolat „megírásához” és az Istennel való szövetség megfogalmazásához. Ilyen módon a parancsok betartásának jutalma vagy be-nem-tartásának szankciója maga a szövetség, vagyis az isteni oltalom ígérete vagy elvesztése volt (MTörv 5,33). A királyság nélküli, laza szövetségben élő törzsek Kánaánban egy viszonylag magasabb kultúrával találkozva és egy másik vallással érintkezve elveszítették volna vallási-népi identitásukat, ha nem hoztak volna magukkal a pusztai vándorlásból egy *saját* vallási és etikai kódexet. A Bírák könyveinek viszonyai jellemzik a kánaáni vallási helyzetet. Ebből az derül ki, hogy a héberek vallásgyakorlatának helyességét nem kontrollálta központi vallási szervezet, sőt az ünnepeik a honfoglalás után változtak és számos kánaáni elemet vettek fel kultuszukba és a már korábban kialakult ünnepek rituáléjába. De a szövetség gondolata és a szövetségi törvény szilárdan megmaradt.

A két alapszöveg részletes vizsgálata

Az alábbi összehasonlító táblázatban közöljük egymás mellett a két szöveget. A két szöveg kihirdetési szituációja eltér egymástól. A Kiv 20,8-ban emlékezz (תרוכז) és a MTörv 5,12-ben tartsd meg (רומש) arra enged következtetni, hogy a Kivonulás könyvének szövege visszatekint a tízparancsolat kihirdetésére, a MTörv 5 viszont inkább a kihirdetés szituációját igyekszik rekonstruálni.

18 Victor H. M.- Don C. B.: Old Testament Parallels: Laws and Stories from the Ancient Near East, NY, Paulist Press, 1991.

19 Bright, J.: Izrael története (ford: Domján J.) Bp., 1977. 148-151.

20 Gordon, C. H.: Biblical Customs and the Nuzi Tablets. BA III. 1940. 1-12. I. még: uő: The Word of The Old Testaments. 1958. 113-133. old. O'Challaghan CBQ VI.(1944) 391-405.

P.	Kiv 20,1–17*	MTörv 5,6–21
1	(1-3) Én vagyok az Úr a te Istened, én hoztalak ki Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Senki mást ne tekints istennek csak engem.	(6) Én vagyok az Úr a te Istened, aki kivettelek Egyiptomból, a szolgaság házából.
2	(4-6) Ne csinálj magadnak faragott képet (פסל), vagy hasonmást arról, ami fent van az égben, vagy lent a földön, vagy a vizekben a föld alatt. Ne borulj le ilyen képek előtt, és ne tiszteld őket, mert én, az Úr, a te Istened féltékeny Isten vagyok. Azoknak a vétkét, akik gyűlölnék engem, megtorlom fiaikon, unokáikon és dédunokáikon. De ezredézig irgalmasságot gyakorlok azokkal, akik szeremnek és megtartják parancsaimat.	(7) Ne legyenek neked más isteneid! Ne faragj magadnak képmást (מחנה) semmiről, ami fõnn az égben, lenn a földön, vagy a föld alatt a vízben van! Ne borulj le ezek előtt a képek előtt és ne imádd őket, mert én az Úr a te Istened féltékeny Isten vagyok. Az atyák vétkét megtorlom gyűlölõim fiain, sõt a fiainak fiain és azok fiain is. De aki szeret és megtartja parancsaimat, annak megmutatom jóságodat az ezredik nemzedékig.
3	(7) Uradnak, istenednek nevét ne vedd hiába, mert az Úr nem hagyja büntetlenül azt, aki nevét hiába veszi.	(11) Az Úrnak, a te Istenednek hiába ne vedd a nevét! Mert az Úr nem hagyja büntetlenül azt, aki káromolja nevét.
4	(8) Gondolj a szombatra és szenteld meg. Hat napig dolgozzál és végezd minden munkádat. A hetedik nap azonban az Úrnak, a te Istenednek a pihenõ napja, ezért semmiféle munkát nem szabad végezned, sem neked, sem fiaidnak, sem lányodnak, sem szolgálóknak, sem szolgálólányodnak, sem állatodnak, sem a kapudon belül tartózkodó idegennek. Az Úr ugyanis hat nap alatt teremtette az eget és a földet, a tengert és mindent, ami benne van. A hetedik napon azonban megpihent. Az Őr a hetedik napot megáldotta és megszentelte.	(12) Tartsd meg a szombatot, szenteld meg, ahogyan az Úr, a te Istened parancsolta neked. Hat napig dolgozz és végezd a munkád. A hetedik napon azonban a nyugalom napja, az Úré, az te Istenedé. Akkor hát ne dolgozz, se te, se fiad, se lányod sem szolgáló, sem szolgáló, sem ökröd, sem szamarad, semmiféle állatod, sem a házában tartózkodó idegen, hogy szolgáló és szolgáló is pihenessen, mint te marad. Gondolj csak arra, hogy Egyiptom földjén magad is rabszolga voltál, de az Úr, a te Istened erõs kézzel és kinyújtott karral kivetett. Azért parancsolta meg az Úr, a te Istened a szombat megüldését.

* A Szent István Társulat által Bp, 1973-ban kiadott katolikus bibliafordítás szövege alapján.

5	(12) Tiszteld apádat és anyádat, hogy sokáig élj azon a földön, amelyet az Úr a te Istened ad neked.	(16) Tiszteld apádat és anyádat, amint az Úr a te Istened megparancsolta neked, hogy hosszú életű légy és jól menjen sorod azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad neked.
6	(13) Ne ölj.	(17) Ne ölj!
7	(14) Ne törj házasságot.	(18) Ne törj házasságot!
8	(15) Ne lopj.	(19) Ne lopj!
9	(16) Ne tégy hamis tanúságot (עֵדוּת רַקֶּשׂ דַע) embertársad ellen.	(20) Ne tégy hamis tanúságot (עֵדוּת אֱוִישׁ דַע) embertársad ellen!
10	(17) Ne kívánd el embertársad házát, ne kívánd el embertársad feleségét, sem szolgáját, sem szolgálólányát, sem szarvasmarháját, sem szamarát, sem más egyebet, ami az övé.	(21) Ne kívánd embertársad feleségét! Ne kívánd el embertársad házát, földjét, szolgáját, szolgálóját, ökrét, szamarát, egyáltalán semmit sem, ami embertársadé!

Az egyes parancsok és a kazuisztikus zsidó jogi hagyomány

Az egyes parancsok felsorolásánál az eltérő számozás miatt nem említjük a meghonosodott számozásokat, hanem csak a parancsok rövid idézésével emlékeztetünk a bibliai szövegre. A következő részben igyekszünk az egyes parancsok háttérét feltárni, illetve rámutatunk a parancsok ellentmondásos kapcsolatára a kazuisztikus hagyományokkal, illetve a változó törvénykezési gyakorlattal.

„Ne legyenek neked más isteneid szíнем előtt!” (Kiv 20,1–3b/MTörv 5,7). Ennek a parancsnak a magyarázatát megtaláljuk Kiv 20,5–6, MTörv 5,9–10 és Kiv 34,34 és 18,10-ben. Alapvetően kibővített formáról van szó, de a bővítés mögött felfedezhető az eredeti tagadó formula. Az istennév kizárólagosságát parancsolja meg a szöveg. A bevezető formulában, „Én vagyok az örökkévaló a te Istened” (יְהוָה אֱלֹהֵי הַיּוֹם) kettős istennév szerepel, amely a tízparancsolat sajátossága. A Jáhve istennév a Mózes-féle szövetséggel összefüggő istennév.²¹

A másik legvitatottabb kifejezés ebben a parancsban a „szíнем előtt”, vagy pontosabban, „arcom előtt” (עַיִנַיִךְ), ennek a fordítása és értelmezése igen eltérő:

21 James, E. O.: The Development of the Idea of God in the Old Testament, ET 47. 1935/36. 150-154. old. A Jahve név megjelenésének archeológiai bizonyítékairól l. Mescha-Inscript. A Tetragramm helyes kiejtéséről l. Watermann, L.: Method in the Study of the Tetragrammaton, AJSJL 43. 1926. 1-7. Thierry, G. J.: The Pronunciation of the Tetragrammaton OTS V. 1948. 30-32. Burkitt, C. F.: On the Name Yahweh JBL 44 (1925) 353-356.

a Szeptuagintában $\mu\lambda\eta\nu$ εμου szerepel, a Vulgata ezt „coram me”-vel fordítja. Az alapvető kérdés az, hogy a „velem szemben” topográfiai helyre utaló értelemben értendő, vagy úgy, hogy ne állíts szembe velem más isteneket, vagyis ne hasonlíts hozzá más Istenekeket. Valójában a radikális egyetlen-Isten-kultusz és -hit deklarálását, pontosítását szolgálja ez a kifejezés. Csak az ún. „második parancs” fogja tisztázni – az ehhez kapcsolódó képtilalommal –, mit is jelent ez a vers. A formula igen ősi, és már ebben az antik formájában is a monoteizmus kifejezése, amelyet Mózes idejében nem is lehetett más formulával kifejezni. Zimmerli és Schmidt az első és a második parancsot összekapcsolja, mert szerintük a két parancs fő témája ugyanaz.²²

A helyes istentisztelettel kapcsolatban sok szöveget találunk a Bibliában, illetve a más istenektől való óvás témája másutt is igen különböző műfajokban szerepel az Ószövetségben. A Kivonulás könyvében kultikus előírások formájában találkozunk ennek a parancsnak a részletezésével. A szent sátor leírása a Kiv 33,11sk., a Szám 12,8, valamint a szövetség ládája köré szerveződő kultusz adja a keretét a helyes Istentiszteletnek.²³ A prófétai irodalomban gazdag anyagot és kritikát is találunk a helytelen istentiszteletről vagy az „illegális” kánaáni istenek tisztelétéről.²⁴ Ez annyira terjedelmes, hogy részletesen nem foglalkozunk vele, az emlékeztetés mindössze annak megállapítására szolgál, hogy a parancs megőrzése és a vallásgyakorlat között jelentős feszültség mutatkozik.

„Ne csinálj magadnak faragott képet” (פסל). (Kiv 20,4–6, MTörv 5,8) Az „első parancs” témáját folytatja, és a képtilalom parancsát alapozza meg. Valójában a maga korában eléggé egyedülálló parancs volt, a látható istenségekkel szemben az ábrázolhatatlan Isten hitét erősítette. A korabeli kultúrákban mindenütt gyakorlatban volt az istenség látható megjelenítése. Izrael kultuszában az istenszobor helyébe a szent sátorban a szövetség ládája került, vagyis a szent „archívum”, amely a szövetségi törvényt és egyéb előírásokat tartalmazta. Ennek a parancsnak a megszegését később, a Kánaánban való letelepedés után és a királyság ideje alatt számos esetben kárhoztatták a próféták mint a szövetségi törvénytől, az eredeti vallásosságtól való eltérést. A parancs mögött talán ezek a visszaélések „visszhangoznak”: hogy ne legyenek égi, földi vagy föld alatti „újrafogalmazásai” az istenszobroknak, és a nép „ne boruljon le előtte” (5. v.). Az

22 Zimmerli, W.: Old Testament Thology in Outline Atlanta 1978. 109-40. old. JohnKonoc kiadó.
Schmidt, H.: The Faith of the Old Testament Philadelphia. Westminster, 1983. 53-88. L. még
Fohrer, F.: Geschichte der Israelitischen Religion. Freiburg- Basel-Wien, 1992. 63-68. Herder /Spektrum

23 Vaux, R. de: Le istituzioni dell'Antico Testamento. Milano. 1977. 298-310. Marietti

24 Idegen istenekről olvashatunk MTörv 6,14. 7,4 8,19 11,16.28 13,2.6.13 17,3 18,20 28,14.64 29,26 30,17 31,1632,16. De sok utalást találunk József, Bir, 1Sám, 1Kir, 2Kron könyvekben és a prófétai könyvekben az „idegen istenek után jársz” formula visszatérő szidás lesz.

viszont vitatható, hogy apodiktikus törvényről lenne szó. Ez egyben azt is jelenti, hogy a hűséges izraelita más szentélyben ne jelenjék meg – ami viszont Ábrahám idejében még nem fogalmazódott meg problémaként. Tudjuk, Ábrahám áldozatot mutatott be Mamre terebintjénél (Ter 13,18 18,1 35,21).²⁵ Az istenség *szobra* előtt vagy *oltára* előtt leborulni azonos dolgot jelentett. Graf Reventlow ezt úgy értelmezi, hogy a kivonulás után száműzni kellett minden más istenséget a nép köréből, Izrael így szabadon csatlakozhat az őt fogságából kivezető Jáhvéhoz. Ez azonban inkább állásfoglalás, mint parancs.²⁶ Többen hívták fel a figyelmet arra, hogy a képmás (פסל) nem azonos az idolummal, vagyis a bálványszoborral, inkább Jáhve valóságos jelenlétére utal. Jáhve féltékeny istenként mutatkozik be (Kiv 34,6–7), vagyis ebben a kérdésben nincs számára megalkuvás. A benne való hitnek (אמונה) igen szilárdnak kell lennie, ami a szövetség feltétlen elfogadását jelenti.

A MTörv 16,21–17,7 kazuisztikus törvényi formában írja le a bálványimádás büntetését.²⁷ Jáhve oltárán kívül más oltárt nem használhatnak, nem ültethetnek szent fát, vagy nem állíthatnak fel követ, mert az gyűlöletes az Úr előtt (16,21). A prófétai teológiában számos ellentétes gyakorlatról olvashatunk, amelyet azonban a próféták nem fogadnak el a hiteles vallásosság formájának. Sőt, bár a kultusz számos eleme szinkretista vonatkozásokat mutat, a parancsot rendületlenül őrzik.

„Ne ejtsd ki az örökkévaló, a te Istened nevét hiába” (Kiv 20,7, MTörv 5,8). Az Isten nevével való visszaélés elleni parancs ez, amely eredetileg a ráolvasás és a varázslás ellenében született, de végső soron az istennév elrejtéséhez vezetett, és elsősorban a tetragrammra, a Jáhve nevet megtestesítő négy (mással)hangzóra értették.²⁸ Ezt helyettesítették más nevekkel, például az „Úr” vagy az „Örökkévaló” névvel. A késő rabbinikus zsidóságban egyszerűen így neveztek: „a név” (שם). E parancs első értelme a hamis esküdözés tilalma lehetett. Itt is felfedezhető az eredeti rövid tilalom kibővítése magyarázó megjegyzésekkel. Valójában azonban csak az Istenről szóló helyes beszédre irányítja a figyelmet.

25 Jelentése „Mamre háza” Hebrontól ÉNy-ra 2 kilométerre, ma egy orosz kolostor romjai közelében. 1926-28 között a Görres-társaság végzett itt ásásokat és egy kutat és egy terebint-fa nyomait is megtalálta. Mander, E.: Mamre. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1926-1928. Freiburg, 1957. 1-2. k.

26 Graf Reventlow, H.: Gebor und Predigt in Dekalogie Gütresloh 1962. 25-28. G.Mohn

27 A faragott képpel számos szöveg foglalkozik a Tórában 3Móz 20,4 26,1 5Móz 4,23.25 5,8 7,5.25 12,3 27,14 Bir 18,17.18.20.30.31 itt a szövetségtörés megszokott kifejezése. A Királyok könyveiben a Bál és az Asera képei társaságában találkozunk a kifejezéssel. Ahol a kép szó előkerül az ószövetségről, ott mindig illegális és elítélendő kultuszról van szó.

28 Harrelson, The Ten Commandments and Human Rights. 72-76

Az Isten nevének használatával igen sok szöveg foglalkozik. A négybetűs istennév elrejtése és kimondásának tilalma Ezdrás korától erősödik fel. Isten nevének elhallgatásával már Mózes előtt találkozhatunk (1Móz 32,30, Bir 13,17sk). Különös jelentősége van annak, hogy Isten Mózesnek nyilatkoztatja ki nevét (2Móz 3,14, 6,2, 34,6). Nevének segítségül hívása elsősorban a kultuszban történik (2Móz 20,24), mint arról a zsoltárok tanúskodnak. Érdekes, hogy a deuteronomista teológiában Jáhve maga a mennyben lakik, sőt akkora, hogy az eget egei sem fogadhatják be (MTörv 4,32–40, 1Kir 8,27), a neve viszont a szentélyében lakik (MTörv 12,5.11, 14,23, 16,2.6.11, 26,2). Azért van, hogy izraelita kultusz-hely mindig ott alakuljon, ahol istenjelenés, teofánia emlékét őrzik (l. Bételt).

„Emlékezz meg a szombat napjáról.” (Kiv 20,8, MTörv 15,10–12). Izrael legsajátosabb intézményéről van szó.²⁹ A Bibliában ez csak vallásos összefüggésben fordul elő, Istennek szentelt ünnepet jelent (Józs 5,12, Neh 6,3, Jób 32,1, Bölcs 22,10, Iz 24,8, Oz 7–4). A vallási kötelességre utal: valamit abbahagyni, megszakítani. Sokan foglalkoztak a szombatnap eredetével. Néhányan – mint például az antiokhiai Theophilus – összefüggésbe hozták a hetes számmal. Igen feltűnő a hasonlóság a héber *sabbat* és az akkád *sabattu* vagy *sapattu* között.³⁰ A sabbat a holdciklus első negyedét kapcsolta össze a hetedik nappal, amely a hónap 15. napja – vagyis az engesztelés napja volt. Mezopotámiában egy-egy helyen ismert volt ugyan a hétnapos ciklus, de az nem volt ünnep vagy nyugalmi nap, sőt egyenesen szerencsétlen napnak tartották. Egyesek kapcsolatba hozzák a sabbatot az akkád nyelvben az újhold szóval is.³¹ A 2Kir 4,23, Iz 1,13, Ez 46,1 stb. alapján többen úgy vélik, hogy eredetileg a telihold ünnepe volt Izraelben. De a Kiv 23,12 alapján úgy látszik, hogy a királyság előtt a választott népben a jelentése függetlenedett a hold-ünnepektől.³² A szombat-törvény eredetileg nem kapcsolódott a kultikus hagyományokhoz. Mózes korában már biztosan létezett (Kiv 16,22–30). A szombati nyugalom törvényének indoklása a dekalógusban eltér a többi törvényekétől, és a zsidóság monoteisztikus hagyományával áll kapcsolatban. A teremtés első fejezetében megtaláljuk a teológiai magyarázatot is. Mivel Isten hat nap alatt teremtette az eget és a földet, a hetediken pedig megpihent, azért az embernek is tartózkodnia kell a közönséges munkától. Ezeket az utasításokat nemcsak a tízparancsolatban találjuk meg, hanem a szentségtörvényben is. A Kiv 35,3 még a szombati tűzgyújtást is tiltja.

29 A fogalom legteljesebb elemzését Lohse, E. végezte a ThWAT VII.1-35-ben.

30 Lewy, H.: The Origin of the Week and the Oldest West Asiatic Calendar (HUCA 17,1942/43, 1-152).

31 Rechenmacher, H: Nominalform und Etymologie ZAH 9, 1996. 199-203.old.

32 Botterweck, G. J.: Der Sabbat im A.T. (BirOr 8), 1954, 134-147old 448-457 old.

A szombatot az ünnepélyesség és az öröm jellemezte a korai időszakban. A „késői” történelemben, a fogság idején ennek tisztelete elhomályosult, ezért Nehemiásnak erőszakos intézkedéseket kellett hoznia a szombati nyugalom visszaállítására (Neh 13,15–22). Ennek az eredménye az lett, hogy a Makkabeusok korában a szombatot olyan szigorúan betartották, hogy még harcolni sem akartak (1Mak 2,37). Az apokrif irodalomban és a rabbinikus spekulációban ez a szigor csak fokozódott. Qumránban a szombat az emlékezés jellegét is felvette (1QS 10,5), és főleg az imádság napja lett.³³

A parancs magyarázatát itt is megtalálhatjuk. Azért kell nyugalmat tartani, mert az Isten is így tett a teremtésnél. Ez az érvelés a szombat kiemelkedő fontosságára utal. Ebben a parancsban az eredetileg negatív utasítás (vagyis tiltás) pozitívvá változik. De a magyarázatok elég sok negatív dolgot felsorolnak, a kiegészítés inkább a szombat alkalmazásának módját és a szombat-törvény alá eső személyek kiletét pontosítja. Ez a pontosítás biztosan nem Mózes korából származik, mert a szolga és szolgálólány és a házban lévő jövevény (10. v) nem a kivonulás társadalmi állapotára, hanem inkább Kánaánra utal. A szombat-törvényt többen a tízparancsolat központjának tartják.

A szombat megtartása vagy megszegése a zsidó identitás kérdésévé vált a nép körében. A kazuisztikus törvények közül az egyik legkorábbi, a Szám 15,32–36-ban található eseteírás szerint a szombati rőzszeszedésért halálbüntetést kap az elkövető, az egész közösség megkövezi őt. Érdekes módon csak ott, a helyszínen és azonnyomban döntenek a szankció felől.³⁴ A vallási eltévelyedések kritikájának visszatérő eleme a szombat megszegésének elítélése. Az intertestamentális korban a szombat megtartása misztikus jelenséggé vált. Katonai csapat hagyja lemeszárolni magát a szombati tilalom miatt (1Mak 2,37sk)! A dicsőség napja elviselhetetlen tehernek számított az intertestamentális kor végén (Iz 58,13, Jub 2,17–33, 50,6–13). A Misna külön foglalkozik vele a Sabbat-traktátusban és az Erubin-traktátusban. A Jub 50,9 tanúsága szerint a házassági érintkezés is tiltva volt szombaton, az esszénusok pedig – Josephus szerint – még a székelést is tiltották.³⁵ Ez lett a leginkább védett parancs a későbbi időben; a rabbinikus zsidóság 39 tevékenységet tiltott szombaton, és egész előíráshalmazal bátyázta körül ezt a rendelkezést.³⁶

33 Jenni, E.: Die theologische Begründung des Sabbatgebotes im AT. Zolikon, 1956.

34 Noth, M.: Das 4. Buch Mose Numeri. Göttingen, 1977. 103sköv. ATD7

35 Josephus Flavius: Zsidók Története. 2,8,9.

36 Raj T. (kiad) Sulchan Aruh. Bp., 1996. Makkabi 45-89. oldalon foglalkozik a szombat megünneplésével. 39-féle főmunkát tilt meg szombaton és még számos kisebb tiltás, pl. a cipőfűző megkötésének tilalma is szerepel, 1260 m gyaloglás van megengedve szombaton, mely az ember otthonától számít.

„Tiszteld atyádat és anyádat, hogy sokáig élj azon a földön (országban), amelyet az Úr, a te Istened ad neked!” (Kiv 10,12) Ez a parancs nem gyerekeknek, hanem felnőtteknek szól, és az öregek védelmében született, és nem annyira a szűk családra, inkább a családon kívüli társadalomra utal. Ehhez a parancshoz kazuisztikus érvelés is csatlakozik, „hogy hosszú éltű légy a földön” (12b). Ez az egyetlen parancs, amely az országot – vagyis az ígért földjét – bevonja a motívációk közé. Ezt a parancsot a későbbi bibliai törvénykezés sok vonatkozásban pontosítja. A lényege, hogy az öregeknek kijár a fizikai és pszichikai gondozás. Valójában a parancs magyarázata arra a kölcsönösségre utal, hogy amint a felnőtt tiszteli az öreg szüleit, ezzel olyan viselkedési módot honosít meg a társadalomban, amely majd az ő életét is meg fogja hosszabbítani. (vö. Péld 1–9, Sir 3,1–16). A hellenisztikus korban változott meg a parancs kontextusa és lett a gyerekeknek szánt intelem vezérfonala.³⁷

A szülők tiszteletével kapcsolatos tanácsok leginkább a bölcsességi irodalomban találhatóak. Kevés előírás került a jogi szövegek közé. (Péld 17,25).

„Ne ölj!” (Kiv 20,13, MTörv 6,17) A héber חָרַח a legerősebb kijelentés az élet védelmében³⁸, amely Istenhez tartozik. Ez az első rövid tiltás a törvények sorában. Harrelson véleménye szerint az élet védelmének legszigorúbb parancsa ez.³⁹ A törvénytelen és erőszakos ölés elleni parancs, egészen általános értelemben. A kazuisztikus törvények számtalan esetben pontosítják a törvényt. Természetesen a törvény nem vonatkozott a háborús helyzetre, amikor nyilván szabad volt megölni – ártalmatlanná tenni – az ellenséget. A parancsot az indirekt ölésre is vonatkoztatták. A Zsolt 94,6, Jób 24,14 és MTörv 22,26 a különböző szociális helyzetekben magyarázza ezt a törvényt. Különösen az árvák és özvegyek és a védtelen szegények (Jer 7,9) megölését tartották súlyos bűnnek.⁴⁰ Ez a tiltás határozta meg a további témákat is: a háborúban legyőzött ellenség megölését, a halálbüntetést, az öngyilkosságot, az eutanáziát, a magzatgyilkosságot.⁴¹

A megtorlások törvényével kapcsolatban sokat foglalkozik a Deuteronomium az öléssel (MTörv 19,1–13) a kazuisztikus törvények keretében. Ebből az látszik, hogy ez a törvény és a vérbosszú törzsi szokása állandóan ütközött a joggyakorlatban. Betartásának megkönnyítésére hozták létre a menedékvárosokat. Furcsa

37 Vö. Philon: Decalogos 165-167.

38 Csak 47-szer található meg az Ószövetségben ez a szó, pontos jelentésének történetét l. Hossfeld, F.L.: ThWAT 7,657.

39 Harrelson, W.: The Ten Commandments and Human Rights. 109-110. old.

40 Crüsemann, F.: Die Tora. Theologie und Sozialgeschichte des alttestamentlichen Gesetzes. München, 1992.

41 Szécsi J.: Az abortusz a korai zsidó, római és korai keresztény forrásokban in. Világi közösség vallási közösség Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia (szerk. Benyik Gy.) Szeged, JATEPress 2004. 249-284.old.

módon a legismertebb előírás, a MTörv 19,21 – „Életért életet, szemért szemet, fogért fogat, kézért kezet, lábért lábat!” – éppen a vérbosszú megfékezésére született. A háborúban ezt az előírást felfüggesztették. Sőt súlyos hadi helyzetben a kollektív gyilkosságot is alkalmazták, vagyis mindenkit megöltek az elfoglalt városban, embert és állatot egyaránt (Józs 10,10).

„**Ne törj házasságot**” (אִישׁוֹ). (Kiv 20,16, MTörv 5,18) Ebben az esetben fontos felhívni a figyelmet a korabeli társadalmi viszonyokra és az ókorban a jelenlegitől eltérően értelmezett házasság intézményére. Elegendő csak a pátriárkák házassági történeteire gondolni (Ter 16,1–3sk., Ter 29–30 fejezetek), amelyekben nem annyira a monogám házasság védelméről, mint jóval inkább a patriarchális viszonyok óvásáról van szó. Ebben a közegben az asszony a férje egyik „kincsének” és tulajdonának számított. Tehát a tilalom arra vonatkozott, hogy egy izraelita férfinak a másik izraelita feleségével tilos volt szexuális kapcsolatot létesíteni. Azt is jó tudni, hogy a parancs nem tiltotta a szolgálkkal vagy a nagycsaládhoz tartozó más nőkkel létesített kapcsolatot. De például az apának a saját lányával való kapcsolatát külön is tiltották. Erre feltehetően eredetileg is vonatkozott ez a parancs. Az sem lényegtelen körülmény, hogy a házasságtörést férfiakból álló bírói testület állapította meg. Alapvetően tehát a férj *tulajdona* elleni vétség tilalma ált a parancs mögött. A másik szempont: az örökösödési törvényeknek szilárd alapot adni a leszármazás pontos kontrollálásával. Bizonytalan apaság esetén az örökösödési jog is sérült. Emiatt van, hogy e tiltás mellett a házassággal kapcsolatos előírások egész sorát találjuk meg a kazuisztikus törvények között. Azt azért tudnunk kell, hogy kettős erkölcs érvényesült: ha a férj nem-házas asszonnyal (vagyis „senki tulajdonával”) volt együtt, azt nem tekintették házasságtörésnek. Ha viszont házassal volt együtt, akkor igen. Úgy tűnik, jellemzően férficentrikus szabályozás érvényesült e téren. Az asszonyok szempontjait a válási előírásokban, főleg a kötelező válólevél írásában érvényesítették (MTörv 24,1–2).

„**Ne lopj!**” (Kiv 20,15, MTörv 5,19): a tulajdon elleni bűn általános tilalma. A. Alt ezt a parancsot el akarta különíteni a tízparancsolattól⁴² (1953). Alt felvetését más tudósok nem támogatták. A hagyományos zsidó értelmezés szerint ez a tilalom a tárgyak eltulajdonítására vonatkozik. A modern történetkritikai egzegézis azonban úgy véli, ez alapján tiltották a szabad izraelita elrablását is. A rabbik ellentétet látnak a (Kiv 21,16) emberrablást sújtó halálbüntetése és a (MTörv 19,11–12) gyilkossággal vádolt felmentése között, ha az illető bűnös a menedékvárosokban keresett oltalmat. Feltehetően eredetileg inkább materiális dolgokra, mintsem személyekre vonatkozott. A *ganab* „emberi” tárgyakra értett

42 Alt, A.: Kleine Schriften München, 1953. a következő fejezet: Das Verbot des Diebstahls im Dekalog. 333-340.old.

szó volt. A tulajdon-tárgyak és -személyek vonatkozásában való megkülönböztetése azonban nem világos. A Kiv 2,17 a tulajdonokat személyi és tárgyi tulajdon elkülönítése nélkül sorolja fel. A ház és a feleség – mint tulajdon – „megkívánásának” tilalma egymás után szerepel, és a tárgyat előbb említik, mint a személyt. A kazuisztikus törvények a lopás *értékének mérlegelése után* szabták ki a büntetést – itt ennek semmi nyoma. Tehát csak a tulajdon megőrzésének biztosítása lehetett az egyetlen cél. Számos törvény foglalkozik a lopással és a tulajdon kiderítésének módzataival. A legismertebb Salamon döntése (a csecsemőlopás esetében, 1Kir 3,16–28).

„Ne vallj felebarátod (עַר) ellen, mint hazug tanú!” (עֵד) (Kiv 20,26, MTörv 5,20). A héber „másik” jelentésű szót ember-ember összehasonlításban a kialakult gyakorlat szerint „felebarát” értelemben szoktuk fordítani. A parancs nem a hamis tanúság beszéde ellen, hanem a hamis tanú személye ellen fogalmazódott meg. A héber *seger* hazugságot jelent, a deuteronomista redakcióban használt *saw* viszont értelmetlen beszédet. Ez a szócsere megváltoztatta a parancs értelmét is. Eredetileg a hamis tanúvallomást tiltja a bíróságokon, amelyek ítélete a tanúk vallomására épül. A parancs nemcsak az Izraelitákat, hanem szomszédaikat is védte. A gyilkosság esetében egyetlen tanú nem volt elegendő (4Móz 35,30). Amennyiben a dekalógus és nem a kazuisztikus törvények keretében vizsgáljuk ezt a parancsot, akkor célja egy bizonyos magatartás visszaszorítása volt.

„Ne kívánd (חָמַד) meg...” (Kiv 20,17, MTörv 5,21) A szomszédok tulajdonának megkívánása ellen szól a törvény, és több dolgot is felsorol, amiben a kívánás tilalma a közös. Tekinthejtük ezt a törvényt a korábbi 6. és 7. parancsok kibővítésének is.⁴³ Nemcsak az elrablásról, hanem illegális birtoklásról is szó van ebben a parancsban, amely szintén tartalmaz pontosító felsorolást. Talán még az sem látszik túlzásnak, hogy a tízparancsolat összefoglalásának tekintjük ezt a parancsot, amelyben nem annyira egy utasítás vagy pusztán tiltás, mint inkább egyfajta szilárd erkölcsi szemléletmód fejeződik ki. Az emberek közötti kapcsolatot általában a legalitás alapjára kívánja helyezni az erőszakos megoldások helyett. A felsorolt tárgyak és személyek azokat a kiemelt tulajdonokat említik meg, amelyek birtoklását a legnagyobb boldogságnak tekintették az ókori Keleten. A „másik” háromszoros említése a parancsban retorikailag is hangsúlyozni akarja, hogy a törvényhozó a parancsokkal szembeni minden ellenvetést igyekszik elhárítani.

43 Hossfeld, F. L.: Der Dekalog. Seine späten Fassungen, die originale Komposition und seine Vorstufen (OBO 45) Friburg/Göttingen, 1982. 161. old.

A tízparancsolat hatástörténete

Az első kifejezett zsidó tanulmányt a tízparancsolatról Alexandriai Philon írta, aki egyrészt isteni és emberi parancsok kettős táblájára osztotta a parancsgyűjteményt, másrészt úgy kezelte, mint amelyben az egész ószövetségi Szentírás törvénykezése össze van foglalva. Ennek ellenhatásaként igyekeztek a rabbik az egész törvényre kiterjeszteni vizsgáldásukat.

Annak ellenére, hogy az Ószövetségben ritkán említik a tízparancsolatot (Oz 4,2, Jer 7,9), a Nash papyrusz⁴⁴ és a qumráni felfedezések⁴⁵ azt bizonyítják, hogy jámbor körökben a tízparancsolat a S^cma Izraelhez hasonlóan naponta ismételt imádság volt. Saadja Gaon (882–942) költeménye alapján a tízparancsolat bekerült a zsidó liturgiába is⁴⁶. A t^rfilimeken és a mezuzákon talált tízparancsolat-szövegek is azt bizonyítják, hogy a két szövetség közötti zsidóság kiemelten foglalkozott a tízparancsolattal. Christop Levin álláspontját⁴⁷, hogy tudniillik a tízparancsolat forrása a Jer 7,9 lenne, és igen késői lenne, el kell utasítanunk. Arról már szót ejtettünk, hogy jelen formájában a tízparancsolat melyik korból való, a babiloni deportáció előttről-e vagy az azt követő időből. Fontosságát és kiemelt szerepét alig lehet vitatni, de a Kiv 20 illetve a MTörv 5 eltérő szövege arról győz meg, hogy a „tíz szót” nemcsak átadták, hanem az átadás közben állandóan értelmezték is. Ilyen formában állíthatjuk, hogy a tízparancsolat vélhetőleg Mózesről kezdve létezett. A zsidó és keresztény ábrázolások is arról tanúskodnak, hogy a tízparancsolatot kiemelten kezelték, ezért került fel a Tóra-takarókra, a Tóra-koronákra.⁴⁸ A későbbiekben Mózes is gyakorta ábrázolták a két kötéllával, amelyekben a parancsokat gyakorta csak a héber ábécé betűi helyettesítik.

A keresztény Biblia sem sorolja fel a tíz parancsot, csak általánosságban utal rá. Márk a gazdag ifjú történetében egy részét említi „Ne ölj! Ne törj házasságot! Ne lopj! Ne tanúskodjék hamisan! Ne csalj! Tiszteled atyádat és anyádat!” (Mt 19,18sk., Mk 10,19, Lk 18,20).⁴⁹ Máté a hegyi beszédben utal a tízparancsolatra: „Hallottátok a parancsot: Ne törj házasságot!” (Mt 5,27). Ezek az utalások csak megerősítik a feltételezésünket, hogy a tízparancsolatot Jézus zsidó hallgatóság-

44 Albright, W. F. „A Biblical Fragment from the Maccabean Age: The Nash Papyrus.” In. *Journal of Biblical Literature* 56 (1937): 145-176. A. Cook fedezte fel 1903-ban, és a legrégebbi bibliai kéziratnak tekinthető, mely a Tíz parancsot és a Shema Israelt tartalmazza Kr. e. 2. századból való.

45 Schneider, H.: Der D. in den Phylakterien von Qumran BZ NF (1959). 18-31.old

46 Stemberg, G.: LThK 3,65sköv.

47 Levin, C.: Der Dekalog am Sinai VT 35 (1985). 161-91.old.

48 Sarfatti, G.B.: The Tablets of the Law as a Symbol of Judaism in: Segal, B. Z.: The Kommandments 199, 383-418.

49 Gnilká, J.: Márk Szeged, 2000 Agape 540-541.old. vö. még Orensio Spinetoli: Lukács a szegénység Evangéliuma. Szeged, 1996. Agape, 571. old.

gának kiemelten oktatták, mert Jézusnak elég volt csak utalni rá, hallgatói tudták miről beszél. A farizeusokkal folytatott vita is bizonyítékként fogható fel a tízparancsolat kiemelt ismertségére. Az emberi és isteni parancsok ütköztetésénél Jézus a tízparancsolatra mint kiemelt szabályra utal, amit nem lehet emberi utasításokra hivatkozva kijátszani (Mt 15,1–9). Erre a szövegre érdemes odafigyelni, mert itt állítja szembe Jézus az emberi hagyományt (παράδοσιν ημων) és az Isten törvényét (τον νομον του θεου), szavát (τον λογον).⁵⁰ Jézus itt a morális és a rituális törvény között világos különbséget tesz, és a szeretet parancsának alárendeli a Tóra-hagyományt, és ezzel megtöri a rabbinikus törvényt magyarázat hagyományát is.⁵¹ Jézus ígéhirdetésében a tízparancsolat fontos, de inkább csak illusztratív szerepet játszik, elfogadása és annak elvei magától értetődőek számára. Jézus különben is – talán a két tábla hagyományra utalva – isteni és emberi törvények kettősségében foglalja össze a tízparancsolatot.⁵² Úgy tűnik, hogy a két tábla tanítására való koncentrálás egyben etikai radikalizmust is jelentett. Erre a kettős parancsra (Mk 12,28sk. és Mt 22,34sk.) úgy tekintettek, mint az egész ószövetségi törvény összefoglalására.⁵³ Ezt fedezték fel az evangélisták, amikor legkiemeltebb törvénytanítását a hegyi beszédben összegezték (Mt 5–7).⁵⁴ Jób 31. fejezetét sokan úgy tekintik, mint annak bizonyítékát, hogy a tízparancsolat alapján kell az embernek az ítélő Isten elé állnia.⁵⁵ A hegyi beszéd szövege azonban nem tekinthető a Sínai-hegyi tízparancsolattal azonos műfajú szövegnek. Anélkül, hogy kitérnénk részletes elemzésére, csak utalunk arra, hogy önmagán belül is megosztott, különböző témájú gyűjteményről van szó, amelyben eszkatologikus irányultságú utasításokat olvashatunk. Különös módon áll ez a „nyolc boldogságra”⁵⁶, amelyet a hegyi beszéd foglalatának szoktak tekinteni. Jézus, minden kritikája ellenére, nem Tóra-ellenes, „egy vesszőcske sem vész el a törvényből” (Mt 5,18). Mindezekből látjuk, hogy igaza van Joseph Ratzingernek, aki kijelentette, hogy a tízparancsolatot sohasem értelmezték „egyszerűen és véglegesen”.⁵⁷ Pál

50 Csak az Alfa kódex, valamint C 084 papirusz és Epifanium idézi a τον νομον változatot, amit a Vulgata ? átvész ? más kódexek, főleg maiuskulák την εντολήν változatot ismerik többek között vö. L W, valamint 0106 minuszkula is.

51 Luz, U.: Matthew 8-20 In Hermeneia Critical Commentary, Minneapolis 2001 328. old.

52 Dohmen, C.: Was stand auf den Tafeln von Sinai und was auf dennen von Horeb? Geschichte und Theologie eines Offenbarungsrequisits: Von Sinai zum Horeb (Festschrift E. Zenger) Würzburg, 1989. 9-2. old. L. még Hossfeld., F. L.: Gesetztafeln NBL. I. 829.old.

53 Mussner, F.: Traktat über die Juden. München, 1979. 194-198. old.

54 Lukácsnál a mezei beszéd Lk 6.f.

55 Oeming, M.-Smidth: Hiobs. Neukirchen-Vluyn, 1921. 66-75. old.

56 Luz, U.: Das Evangelium nach Mattäus (Mt 1-7). Benzinger/Neukirchener, 2002. 251-253 részletes irodalomjegyzék található. A hegyi beszéd felépítését vö. 253-255. műfaját pedig Epitoma-nak nevezi (256) és egyáltalán nem beszédnek.

57 Ratzinger, J.: Glauber, Wahrheit, Toleranz. Freiburg, 23. 25.old. sköv.

igehirdetésében a mózesi törvény helyébe – vagy a tízparancsolat helyébe (?) – lépett Jézus törvénye, amely Pál igehirdetésében az ószövetségi törvény célja (Róm 10,4), s amelyet Pál szerint Jézus a keresztfán érvénytelenített (Ef 2,15, Kol 2,14). De azt fontos hangsúlyozni, hogy Pál törvénykritikája nem azonos a tízparancsolat kritikájával. Inkább a törvény farizeusi szemléletével polemizál az apostol, amely elutasította a Tóra leszűkítését a „két tábla” parancsaira. Ennek ellenére, a keresztényeket már Jézus Krisztus törvénye köti (1Kor 9,21). Jézus a farizeusi és a rituális törvényszemlélettel szállt szemben, de elfogadta a Tórát, és ő is – akárcsak később Pál – a tízparancsolat ismeretére épített.

A keresztény közösség azonban másként viszonyult a tízparancsolathoz, mihelyt elvált a zsinagógától. Ezt a folyamatot siettette Pál „pogány-keresztény” missziójának a sikere is, aki a prozelitákat a zsinagógából a keresztény egyházba vitte át. Az egyházi vezetők, az ún. jeruzsálemi „zsinaton” úgy döntöttek, hogy a szükségesnél nem raknak több terhet a „pogány-keresztények” vállára (vagyis azon keresztényekére, akik nem voltak zsidó születésűek; ApCsel 15,28). Csak azt írják elő alapelveként, hogy „tartózkodnotok kell a bálványoknak áldozott eledeleltől, a vértől, a fojtott állattól és az erkölcstelenségektől.”⁵⁸ Nem idézik a tízparancsolatot, csupán a bálványimádásra utalnak, valamint a vér és a fojtott állatok tilalmára, ami a farizeusi rituális utasítások között szerepelt (v.ö. 14,28 és 15,35).⁵⁹ Pál a római levélben utal a tízparancsolatra, de csak az ún. 2. táblára (Róm 13,8–10), amikor azt állítja, hogy a szeretetben foglalható össze az egész törvény, vagyis a „két tábla-koncepciót” egyetlen „táblára” szűkíti. Ez található meg az Efezusi levél „haustafeljében” (6,1–3).⁶⁰ A Jakab-levélben is találunk utalást a parancsolatokra (Jak 2,8–13), és ott „királyi törvénynek” nevezi az egyik parancsot (νομον τελειτε Βασιλικον), amely tükrözi a zsidó katekétikai hagyományokat is. Ahogy a tízparancsolat a részletes törvény-hagyomány összegzése volt, Pál az újabb kinyilatkoztatás alapján hasonlóval kísérletezik a „pogány-kereszténység” számára.

Az ősegyházi hagyomány

A korai keresztény hagyományban igen ellentétesen kezelték a tízparancsolatot. Akadt időszak, amikor a tízparancsolatot úgy kezelték, mint a Tóra foglalatát, és a hegyi beszéd „ellentétét”. Irenaeus volt az, aki véglegesen „szakralizálta” a keresztények számára is a tízparancsolat-fogalmat, ám ő sem adott pontos

58 Strack-Billerebeck: Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. München, 1978.740.vö. Pesiq 36a.

59 1Kir 8,1-10. Jel 2,14.20 4Makk 5,2

60 Peretto, E.: Lettera dalla prigionia. Roma, 1971. 260. old. Paoline

felsorolást róla.⁶¹ A Törvénynek az Evangélium által történő beteljesítésével kapcsolatosan ír a kérdésről: vallja, hogy a tízparancsolat érvényes a Krisztus-hívők közösségén belül is. Ez igen lényeges lépés volt, mert ezzel a keresztyén törvénykezési hagyomány is átvette a tízparancsolatot, és lezárta a korábbi teológiai zsidóellenességet, amelyet a zsinagóga és az egyház szétválásának időszakából örökölt. Ágoston végezte el a tízparancsolat hármas (isteni) és hetes (emberi) parancsolatokra való felosztását⁶², ami nem egyéb a hagyományos zsidó „két tábla”-koncepció keresztyén átfogalmazásánál. Ágoston gyakran idézett hermeneutikai elve, melynek értelmében az Ószövetségben rejtőzik az Újszövetség (quanquam in Veterum novum lateat est in Novo Vetus pateat)⁶³, sokat segített a tízparancsolat tiszteletének megerősödésének a keresztyén egzegetikai és morális hagyományokban. A keresztyén hagyományban lassan a törvény lett a parancsból, magyarázatának részletei legalább is erről tanúskodnak. Egyre kevésbé elvnek, mint sokkal inkább utasításnak, előírásnak fogták fel – azonban nem minden átértelmezés nélkül.

	szöveg	bűn	Újszövetség	változás	hagyomány
1	Kiv. 20: Más istent ne imádj rajtam kívül!	büszkeség, önérzet, óvás a káromkodástól.	Mt 4,10	Uradat, Istenedet imádd, és csak neki szolgálj!	Isten, Mária és szentek tisztelete.
?	képtilalom	óvakodás a babonától	Jn 5,21	megszűnt	szentképek tisztelete
2		tiszteletlenség, babona	1Tim 6,1	Isten nevét hiába ne vedd!	
3	Tartsd meg a szombatot!	szolgai munkától tartózkodj.	Mt 24,20, Zsid 4,4-9 Kol 1,16	Az Úr napját szenteld meg!	vasárnap és ünnepnap
4		tiszteletlen lázadás	Mt 19,19	Atyádat és anyádat tiszteld!	szülők tisztelete, tekintélytisztelet.
5	Ne ölj!	gyűlölet és bosszú ellen	Róm 13,9	Ne ölj!	háború felfüggeszti ezt a parancsot.

61 Irenaeus: Adv. Haer.IV,15,1-2 es IV,16,3-4.

62 Augustinus: Questiones in Heptateuchum libri septem PL.34. 1 könyv 71-74.

63 Augustinus: Questiones in Heptateuchum CSEL, 28,2. 141.old.

6	Ne paráználkodj!	szexuális tilalmak.	Mt 19,18	Ne paráználkodj!	a keresztény házasság alapján tárgyalják.
7	Ne lopj!	egoizmus, vágy	Róm 13,9	Ne lopj!	köz- és magántulajdon bonyolítja.
8	Hamisan ne tanúskodj		Róm 13,9	Ne hazudj!	titoktartás, parancs bonyolítja.
9		gonosz kívánság	Róm 7,7	Felebarátod házastársát ne kívánd!	sok esetben a 6. parancs alatt tárgyalják.
10		irigység		Mások tulajdonát ne kívánd!	a 7. parancs alatt tárgyalják.

A tízparancsolat keletkezése és hatástörténetének vázlatos áttekintése után azt mondhatjuk, hogy az Izrael szövetségi alkotmányának középpontjában álló parancsgyűjtemény nagy hatást tett a zsidó valláson és a kereszténységen keresztül az erkölcsi normák fejlődésére. Jézus igehirdetésének és Ágoston értelmezésének következtében hatott a keresztény erkölcsi szemléletre is, annak dacára, hogy az ószövetségben betöltött kiemelt szerepét Jézus törvényhozói igehirdetése után másként valósította meg. A keresztény értelmezésnek az az egyik zsákutcája, hogy Jézus „hegyi beszéd-tanítását” újból és újból szembeállítják a tízparancsolattal, ez pedig inkább a korai zsidó–keresztény polémiára, mintsem átgondolt egzegetikai elvekre vezethető vissza.

Ennek ellenére úgy látszik, a keresztény közösségekben a tízparancsolat nem veszítette el központi szerepét – de például a szombati nyugalom törvényét vasárnapra cserélték, és erről csak a reformáció idején nyitottak szenvedélyes vitát. A képtilalmat pedig a katolikus egyházban gyakorlatilag kiiktatták a tízparancsolatból. Ami azt jelenti, hogy a tízparancsolat elveit a katolikusok átvették ugyan, de pontos szövegét és annak rabbinikus értelmezését nem. Ez azonban nem tekinthető gyökeresen újnak, hiszen már a szöveg első rögzítéséhez is magyarázatok kapcsolódnak. A Jézus és az apostolok tanítását követő keresztény közösség nem a tíz parancstól függetlenül, de nem is hozzá kötődve alkotta meg saját erkölcsi felfogását. Azonban a tízparancsolat értékelvei akkor is hatottak, amikor szövegét már másként idézték. Talán további kutatás tárgya lehet annak kiderítése, hogy jelenlegi erkölcssteológiai és egyházjogi formuláinkban, illetve a civil jogban milyen formában hat tovább a tízparancsolat.

CZIRE SZABOLCS

JÉZUS VILÁGÁNAK MIKROSZOCIOLÓGIAI/ ANTROPOLÓGIAI DIMENZIÓI

Becsület és szégyen, kollektív személység

Míg a (hagyományos) történetírás a múlt vizsgálatakor elsősorban a megkülönböztető, sajátos jegyekre figyel, a társadalomtudományok a közös, összekötő jellemzőkből indulnak ki. Nem az a kérdésük, hogy mi különbözteti meg mondjuk az első századi zsidót a görögtől vagy rómaintól, hanem hogy mint ugyanannak az ókori mediterrán társadalomnak a tagjai milyen közös értékekben osztozhatnak.

A kulturális antropológia megkülönböztet „magas kontextusú” és „alacsony kontextusú” társadalmakat. Az előbbiben az emberek közti kommunikálás az adott társadalom értékeinek, szokásainak – egyszóval kontextusának – mély ismeretét és értését feltételezi. Az ilyen társadalomban élők keveset mondanak ki, és „kevésből értenek”. Írott dokumentumaik is „hézagosak”, sokat hagyva az olvasó képzeletére és a közös ismeretre.¹ Sok információt sűrítenek a közösség tagjai által ismert jelképekbe vagy sztereotípiákba.

Jézus egy jellegzetesen „magas kontextusú” társadalomba kulturalizálódott, és az Újszövetség is ilyenben íródott. Elég Jézusnak annyit mondania, hogy „kiment a magvető vetni”, és mindenki tudja, hogy miről van szó. Vagy Lukács, amikor azt mondja, hogy Erzsébet „meddő volt”, nem magyarázza meg, hogy ez az első századi mediterrán világ családi viszonyaiban milyen sajátos megítéléssel járt, hogy a „becsület – szégyen” értékrend kontextusában mit jelentett egy agrár társadalomhoz tartozó faluban, ha valakit „meddőnek” neveztek.

Az olvasó önkéntelenül is saját korába, társadalmi világába emeli át az olvasott szöveget, azaz „rekontextualizálja”. Erre már az evangéliumok írásba rögzítése rendjén sor került, amikor is az evangélisták a különböző forrásokból (esetleg részben írott, többnyire szóbeli) hozzuk eljutó elbeszéléseket, mondásokat új kontextusba ágyazva formálták „evangéliummá”.

¹ Az „alacsony kontextusú” társadalomra jó példa a mai nyugati társadalom, amely minden részletre kiterjedő, pontosan definiált fogalmakkal igyekszik kommunikálni, vagy dokumentumait elkészíteni. A nyugati társadalom oly mértékben tagolttá vált, hogy ma már alig vannak olyan fogalmak, amelyeket egy adott társadalom minden tagja legalább megközelítően azonos módon (meg)ért.